

TURBUCZ DÁVID *

Trianon, revízió, Kárpátalja

Fedinec Csilla: *„A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja”*. 1938–1944. Budapest: Jaffa, 2015.

A Jaffa Kiadó jóvoltából az elmúlt években már számos olyan tudományos ismeretterjesztő könyv jelent meg, amelyek a 20. századi magyar történelem különféle eseményeit mutatják be. E köteteket egyaránt haszonnal forgathatják a történelem iránt érdeklődők és a történészek is. A Jaffa Kiadó által kiadott kötetek közül a területi revízió egyes állomásaival Ablonczy Balázs (*A visszatért Erdély 1940–1944*) és Simon Attila (*A magyar idők a Felvidéken 1938–1945*) könyvei már foglalkoztak. Fedinec könyvének köszönhetően újabb kötettel gyarapodott tehát az 1938–1941 közötti revíziós sikerekről és azok következményeiről szóló minisorozat.

Fedinec Csilla – a térség történetének szakértője – 239 oldalon, 10 fejezetben, kronológiával kiegészítve, képekkel illusztrálva mutatja be témáját. Ezt a világháború végével és következményeivel indítja, azzal, hogyan lett Kárpátalja Csehszlovákia része. A kiindulópont részeként megismerhetjük a terület multiethnikus viszonyait. Mindez egyfelől rámutat arra, hogy kik is tartottak igényt a 20. század folyamán Kárpátaljára (ezzel kapcsolatban utal a szerző a Kárpátaljáról szóló politikai diskurzusok lényegére, a „ki volt itt először” kérdésre, amely a térségben élő nemzetek közötti konfliktusok egyik alapvető eleme), másfelől arra is, hogy a lakosság 60%-os többségét a ruszinok alkották. Az etnikai arányok ellenére a magyar külpolitika a kezdetektől Kárpátalja visszaszerzésére

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézet tudományos munkatársa.
E-mail: turbucz.david@btk.mta.hu.

törekedett. Ennek egyik oka a trianoni rendezéssel szembeni elutasítás volt, másfelől – és reálpolitikai értelemben ez a döntő – az, hogy a terület visszaszerzése mellett, hogy közös határt hozna létre Lengyelországgal, egy baráti állammal, „a Magyarországot összeszorító kisantant vasabroncsát is széptáttintaná” (31).

A magyar álláspont a magyar–csehszlovák tárgyalások idején Kárpátaljával kapcsolatosan az volt, hogy a terület hovatartozásáról népszavazás döntsön. Mint közismert, erre nem került sor. A szerző külön fejezetben ismerteti – térképes illusztrációval – az 1938. november 2-i első bécsi döntés körülményeit és tartalmát. A történeteket nemcsak politikatörténeti szempontból mutatja be, bár a hangsúlyt erre helyezi, hanem levél- és naplórészletek is közelebb hozzák az olvasókhoz az akkori eseményeket. A könyvet tehát bizonyos mértékben társadalomtörténeti megközelítés is jellemzi. Az érthető magyar lelkesedés mellett megismerjük a Volosin-kormány reakcióit is, így a visszacsatolt területek kiürítését, a feszült állapotokat, ami a multietnikus térség történetének árnyaltabb bemutatását jelenti. Fedinec igen gyakran idéz a releváns forrásokból (naplók, levelek, jogszabályok stb.), amelyek a kor hangulatát, szóhasználatát világítják meg. Schöpflin Aladár például arról írt 1938 végén a *Nyugat* hasábjain, hogy akkorra elhasználttá váltak „a magyar szótár patetikus, ujjongó és büszkélkedő” szavai, így „ma már nehéz helyzetben érzi magát, aki érzését a Felvidék visszacsatolása alkalmából a közhellyé kopott szókincs ismétlése nélkül akarja kifejezni” (52). Hiába uralta az irredenta- és a Horthy-kultusz a korabeli közbeszédet, voltak olyanok, akik ugyan örültek a területvisszacsatolásoknak, azonban mégis kritikusan viszonyultak a kor uralkodó szóhasználatához.

Amikor az első bécsi döntésen még meg sem száradt a tinta, a magyar kormány már azzal foglalkozott, hogyan lehetne – az alföldi részen túl – Kárpátalja egészét visszaszerezni. Etnikai érveket nem lehetett ennek igazolására használni, így előtérbe kerültek a különféle gazdasági és politikai érvek (élelmiszerellátás, Tisza vízhozama stb.). Alkalmazásuk azonban eredménytelen volt. Kozma Miklós fogalmazta meg naplójában a további területi követelések okát: „A Ruténföld ellenben azt jelenti, hogy a Kisantant gyűrűjét Románia és Csehország között megszakítottuk s megvan a közös határunk Lengyelországgal” (56). Mivel a magyar kormány érvei nem voltak eredményesek, előtérbe került – a Kozma nevéhez

köthető – alternatív megoldás: az elviekben „időjelző” és „térképhelyesbítő” feladatokat ellátó szabadcsapatok szervezése és bevetése. Feladatuk, amely a harmadik fejezetben mutatódik be, Kárpátalja destabilizálása volt, így készítve elő a terület visszafoglalását. A terület visszaszerzésére irányuló akciót az 1938. november végi német tiltakozás miatt végül lefújta a kormány, azonban a határincidensek nem szűntek meg. A térség hatalmi viszonyait Lengyelország is figyelte, és támogatta a Csehszlovákiával és a lengyel területen is működő ukrán nemzeti mozgalommal szemben a magyar területi követeléseket. A magyar és lengyel vezetés egy ideig arra törekedett, hogy a közös lengyel–magyar határ ne Berlin akaratából valósuljon meg. Közismert, hogy 1939 márciusában nem tudta Magyarország elkerülni az együttműködést a Harmadik Birodalommal. A Kárpáti Ukrajna című fejezetben, azt követően, hogy a térségről újabb adalékokat ismerünk meg, az összes érdekelt fél (Németország, Magyarország, Kárpáti Ukrajna és Csehszlovákia) szempontjából kerül – részletesen – bemutatásra Kárpátalja területének elfoglalása.

A Kárpátalja visszacsatolása utáni eseményeket bemutató fejezetek közül az első – Felvidéki, kárpátaljai szellem és nemzethűség címmel – azt mutatja be, hogy milyen konfliktusok alakultak ki az anyaországi és a visszatért területeken élő magyarok között. Móríc Zsigmond 1931-ben a Trianonra adott hivatalos reakciókat kritizálta a *Nyugat*-ban: „vértelen irredentizmusról” írt, és arról, hogy „az elmúlt tíz év alatt a leszabott részek önálló és új életet kezdenek élni”. A fiatal generációk ugyanis már alkalmazkodtak az új helyzethez, „egy új magyarságot kellett kitermelniük magukból” (94). Hokky Károly kárpátaljai országgyűlési képviselő szerint másfajta életszemlélet alakult ki Trianon után az érintett területeken: „a magyar léleknek sokféle hasadását lehet megállapítani” (95) – mondta 1942. november 11-én. Ezek az idézetek a Schöpflin Aladártól vett gondolathoz hasonlóan arra mutatnak rá, hogy a magyar emberek között – a revíziós célok támogatása ellenére – néhány alapvető kérdésben is jelentős eltérések mutathatók ki. Fedinec Csilla könyve ezeket is megfelelően – kifejező idézetekkel – érzékelteti. A revíziót követően jelentkező problémák között anyagi jellegűek is voltak: Magyarország ugyanis nem tudta a csehszlovákiai életszínvonalat biztosítani. Az igazoltató bizottságok és az „ejtőernyősök” is konfliktusforrást jelentettek. Az igazolás

során – a magyarok körében is – a megbízhatóságot és a nemzethűséget vizsgálták. A központi akarat érvényesítése érdekében a tisztségviselők egy része nem a helyi lakosságból került ki, ők voltak az ún. „ejtőernyősök”, akik a trianoni országterületről érkeztek. Kárpátalja, a fentiekén túl, nem is vehetett részt a politikai döntések alakításában, mivel az 1939-es országgyűlési választásokat ott nem tartották meg. A területet behívott képviselők reprezentálták. Az egyik munkácsi lapban, *Az Őslakóban* megjelent cikk szerzője ezt írta erről: „a határok [...] csak nem akarnak végleg eltűnni” (100.). Egy másik érzékletes példával is jelzi a szerző, hogy milyen „határok” maradtak az anyaországi és kárpátaljai magyarok között. Egy naptárban ugyanis – 1944-ben (!) – az ország területét három részre osztották: Anyaország, Felvidék és Erdély.

A szerző két fejezetben mutatja be Kárpátalja eleinte katonai, majd polgári közigazgatását. Megismerhetjük a kapcsolódó intézkedések és jogszabályok tartalmát, a közigazgatás működésének fontosabb jellemzőit, a katonai és a polgári közigazgatás közötti eltéréseket. A jogszabályok közül „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről” szóló, 1939. évi 6.200. M. E. rendelet tartalmát mutatja be a szerző a legrészletesebben. Ez hozta létre ugyanis a terület kormányzói biztosságának intézményét. Ezt a rendelkezést ideiglenesnek tekintették, mert a távlati cél akkor az autonómia megadása volt, amire végül nem került sor. Ennek okai kapcsán leszögezi a szerző, hogy az autonómia első számú támogatója Teleki Pál – a szakirodalom állításaival ellentétben – „formailag egyáltalán nem vonta vissza a törvényjavaslatot, és ad acta sem tette. A beterjesztés után még hónapok teltek el, amire az elaltatásról való elhatározás végre megszületett” (137.). A szerző szerint a kormányfő „autonómiaügyben kiábrándult volt ugyan, de nem adta fel”, míg a másik főszereplő, Kozma Miklós „valójában feladta” (138.). Az autonómia sorsával kapcsolatban a szerző értékelése szerint további kutatások szükségesek. Fedinec Csilla külön fejezetben foglalkozik Kárpátalja kormányzói biztosságainak – Perényi Zsigmond (1939–1940), Kozma Miklós (1940–1941) és Tomcsányi Vilmos Pál (1941–1944) – tevékenységével. A főbb életrajzi adataik, politikai pályafutásuk bemutatásán keresztül rajzolódik ki eltérő karakterük. Abban azonban nem volt különbség közöttük, hogy tevékenységükben „több a lemondás, mint a tényleges eredmény”.

Fedinec hozzá is teszi: „még csak részben tudjuk rekonstruálni” (151.), hogy mit is tettek a kormányzói biztosok ezért a térségért. Ez a fejezet is rámutat tehát arra, hogy milyen kérdések kapcsán lehetséges a kutatási eredményeket bővíteni Kárpátaljával kapcsolatban. Mindhárman komoly tervekkel érkeztek ide, amelyekről idővel letettek: Kozma Miklós az autonómiáról mondott le az ezzel összefüggésben felmerülő nehézségek miatt. Tomcsányi Vilmos arra vonatkozó tervei, hogy Kárpátalját iparosítani kell és vízerőműveket kell építeni a világháborús helyzet miatt, szintén nem voltak realisan kivitelezhetők.

A korszak történetétől elválaszthatatlan a magyar zsidóság sorsa, amelynek – Kárpátaljára koncentrálva – egy fejezetet szentel a szerző. A kárpátaljai zsidóság létszámának és sokrétűségének áttekintése után kerül sor az 1941-es (Kamenyec-Podolszkij) és az 1944-es események bemutatására. A fejezet elején két példát olvashatunk, amelyekből kiderül, hogy a zsidóság örült a területi revíziónak, így „a zsidók lelkesen fogadták” azt a hírt, hogy Munkácsot „visszacsatolták Magyarországhoz” (154.). A másik példa Klein Móric, aki a kezdeti atrocitások és diszkrimináció ellenére sem akarta elhagyni Magyarországot, mert „magyarnak tartotta magát, ezt nem titkolta a csehszlovák éra alatt sem” (154.). Ezzel szemben 1919 és 1944 között a hatalom birtokosai és a középosztály tagjai között meghatározó volt az a nézet, amely a korszakban a diszkriminatív intézkedésekben öltött testet, hogy a zsidóság nem része a magyarságnak. Magyarország „zsidótlanításának” első kísérletére 1941 nyarán került sor, amely elsősorban Kárpátalja lakosságát érintette, mert az érintettek kétharmada onnan származott. Az újabb kutatási eredményeket is felhasználva, a történetek lényegére rámutató idézetekkel alátámasztva ismerhetjük meg a Horthy-korszak történetének 1941-hez és – a fejezet utolsó oldalain – az 1944-hez kötődő tragikus eseményeit. Kiderül, hogy az első kormányzói biztos, Perényi Zsigmond, a felsőház elnökeként 1944 tavaszán élelmiszert küldött a nagyszőlősi gettóba. Megtudhatjuk emellett azt is, hogy a *Kárpáti Magyar Hírlap* május 21-én a napokkal korábban megkezdett deportálásokat „az igazi magyar élet” kezdeteként értékelte (167.). A szerző itt is arra törekedett, hogy ne csupán száraz összefoglalását adja a múltbéli eseményeknek, hanem rámutasson összetettségükre, az eltérő emberi döntésekre és szerepekre.

Az eddigi kutatási eredményeket összefoglaló, rendszerező és a további kutatási lehetőségekre is rámutató kötet a háborús vereség és az újabb hatalmi átrendeződés bemutatásával zárul.